

Onlayn informasiyanın yoxlanması: mühüm olanlar

Oktyabr 14, 2019

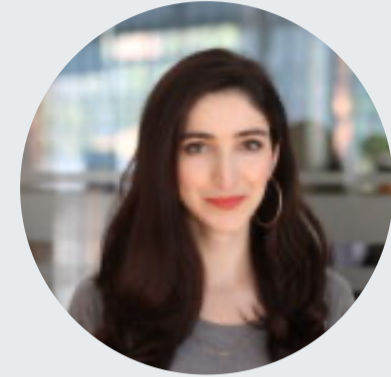
“FIRST DRAFT”IN MÜHÜM DƏRS LIYI

Onlayn İnformasiyanın Yoxlanması

OKTYABR 2019

FIRSTDRAFT

YOXLAMA

MÜƏLLİF
Shydanay Urbani

“First Draft” dərslıklarının yeni seriyasında həm də onlayn materialların yoxlanması alətləri, üsulları və nümunələr nəzərdən keçirilir.

Bu, “First Draft”ın nəşr etdirdiyi yeni “Mühüm Dərslık” seriyasının ikinci nümunəsidir. Dərslıkların hər biri xəbərlərin toplanması, yoxlanması, məsuliyyətli xəbərçilik, onlayn təhlükəsizlik, rəqəmsal reklam və s.-dən bəhs etməklə yanaşı, rəqəmsal jurnalistikanın problemlərini araşdırmaq işində başlanğıc kimi nəzərdə tutulub. Dərslıklar həm də bizim “CrossCheck” təşəbbüsümüzün materiallarına uyğundur, beləliklə, bütün dünyada jurnalistlər arasında əməkdaşlığa yardım edir.

Bu nümunə, “First Draft”ın “Onlayn İnformasiyanın Yoxlanması” dərsliyindəndir, müəllifi araşdırmaçı jurnalist Şaydanay Urbanidir.

Dərsliyi yüklə:

[“First Draft” ın mühüm dərsliyi: Onlayn İnformasiyanın Yoxlanması \(PDF\)](#)

Onlayn məzmunun “yoxlanması” sözü sizi qorxuda bilər, amma bu, çətin iş deyil.

Yoxlama bacarığı daha çox inadkarlıqla, təkrarlamaq və rəqəmsal araşdırma alətlərindən bir az yaradıcı şəkildə istifadə etməklə bağlıdır. İndi o qədər yoxlama aləti və fəndləri var ki... Çətini, əldəki mənbələrin hamısını yadda saxlamaqdır.

Bu yığcam dərslik sizə yoxlama prosesinin sirlərini öyrədəcək. Bura mühüm konsepsiyalar, siyahılar və bizim ən sevdiyimiz nümunələr və texniki üsullar daxildir. Və ən mühümü: dərslik sizi yoxlamanın 5 mühüm elementi ilə tanış edəcək, həmçinin onların hər biriylə işləməyin yolunu öyrədən kiçik bələdçi rolunu oynayacaq.

İndi informasiya o qədər sürətlə yayılır və dezinformasiyanın yaradılması və yayılması o qədər asanlaşıb ki, əsas yoxlama bacarıqlarına bütün jurnalistlər (yalnız sosial media redaktorları, yaxud texniki məsələlərə baxan reportyorlar yox) yiyələnmişdirlər.

Ən son xəbərlərin yayımlandığı mühitdə bu bacarıqların olması xüsusilə vacibdir. Çünki belə hallarda müxbir xəbəri həm mümkün qədər tez çatdırmalı, həm də doğru xəbər verməlidir. Xəbər redaksiyaları özlərini aldadılmaqdan, geniş auditoriyaya səhvən yalan məlumat ötürməkdən qorunmalıdırlar. Dezinformasiya ilə məşğul olanların çoxunun əsas hədəfi nüfuzlu xəbər agentlikləridir və onlar şayiələri, hazırladıqları məzmunu daha geniş auditoriyaya yaymaq üçün məhz belə agentliklərin onlayn məkanından istifadə edirlər.

Yoxlama üsulları daim dəyişir. Texniki platformalar öz təhlükəsizlik parametrlərini yeniləyir, tədqiqat vasitələri sıradan çıxır, yeniləri yaradılır.

→ Bu haqda ətraflı məlumat üçün “First Draft”ın [İnformasiya Qarışıqlığı Dövründə Məsuliyyətli Xəbərcilik haqda Mühüm Dərslərinə](#) baxın

Yoxlama üsulları daim dəyişir. Texniki platformalar öz təhlükəsizlik parametrlərini yeniləyir, tədqiqat vasitələri sıradan çıxır, yeniləri yaradılır.

Onlayn nəyisə yoxlamadan əvvəl özünüzə bu ən əsas sualı verin: Baxdığım məzmun həqiqətən baş vermiş hadisəylə bağlıdır, yoxsa...?

Bəzi hallarda, məsələn, çox mühüm, yaxud ən son xəbəri verəndə məhz bu sual sizin işinizə yaraya bilər. Ancaq bəzi hallarda belə olmur.

Təsəvvür edin ki, bir video tapmısınız, videoda kefsiz adamların uzun növbələrə düzüldüyü görünür və bu adamların Çikaqonun Ohea Beynəlxalq Aeroportunun sənişinləri olduğu deyilir. Bu videonun çəkilmə tarixini, vaxtını, onu çəkənin kimliyini öyrənməyə çalışmadan əvvəl verməli olduğunuz sual təxminən belədir: aeroportda problemlə bağlı xəbər var ki?

ABŞ-da 2016-cı il seçkiləri ərəfəsində ortaya çıxan biabırçı başlığı xatırlayaq: “Papa Donald Trampa xeyir-dua verib.” Siz xəbəri yayan veb-səhifə, onun yaradıcısı, yaxud bu xəbərin dərc olunma tarixi və s. haqda istədiyiniz qədər araşdırma apara bilərsiniz. Amma sizin yoxlamalı olduğunuz birinci şey, bu yazıdakı iddiadır.

Yoxlamanın 5 əsas elementi

Vizual Yoxlamanın 5 Elementi

MƏNBƏ

Baxdığınız, məzmunun orijinal hissəsidirmi?

MÜƏLLİF

Məzmunun orijinalını kim hazırlayıb?

TARİX

Məzmun nə vaxt hazırlanıb?

MƏKAN

Məzmun harda hazırlanıb?

MƏQSƏD

Bu məzmun niyə hazırlanıb ki?

Yoxlama üsullarını öyrətmək zövq verir, çünki onları izah etmək də, öyrənmək də asandır. Məsələn, siz nəyə baxırsız baxın—hadisənin şahidi olan adamın çəkdiyi video, qəsdən çəkilmiş foto, saxta hesab və ya illustrasiya—bunların hansına baxsanız, eyni yoxlama üsullarından istifadə edəcəksiz.:

Mənbə: Baxdığınız hesab, məqalə və ya istənilən başqa məzmun orijinaldır mı?

Müəllif: Hesabı, məqaləni kim hazırlayıb, məzmunun orijinalının müəllifi kimdir?

Tarix: Baxdığınız material nə vaxt hazırlanıb?

Məkan: Hesab, veb sayt harda yaradılıb, material harda hazırlanıb?

Məqsəd: Hesab niyə açılıb, sayt niyə yaradılıb, material niyə hazırlanıb?

Bu elementlərin hər biri haqda nə qədər çox məlumat əldə etsəniz, bir o qədər güclü yoxlama apara bilərsiniz.

Tam əmin olmaq mümkün deyil

Yoxlama prosesi heç vaxt yağ kimi getmir. Bu, ipucu axtarmağa, dəlilləri bir yere toplamağa bənzəyir. Köhnə dedektivlərin istintaq lövhələrini xatırlayın.

Lövhəyə müxtəlif informasiyalar yapışdırılır: məkan, ad, bir əlamətdar sitat...

İpucları arasındakı xətlər sizə lazım olan şəbəkədir. Rəqəmsal yoxlama da belədir: Dedektivlər, müxbirlər həqiqəti öyrənmək üçün həmişə eyni üsuldan istifadə ediblər, sadəcə indi bu, bütün dünyanı əhatə edən şəbəkədir.

Beləliklə, içinizdəki Şerlok Holmsu işə salın və başlayın, bacardığınız qədər çox dəlil toplayın, ancaq unutmayın ki, aldığınız cavab qəti olmaya bilər. Bir şey də var; biz adətən əmin olmaqdan qorxuruq, bildiyimiz və eləcə də bilmədiklərimiz çox şey ola bilər, əsas odur ki, qərarlı hərəkət edək. Söhbət materialımızda istifadə edəcəyimiz informasiyadan gedirsə, qərarlı olmaq xüsuslə vacibdir.

Aşağıdakı hissə **vizual medianı yoxlamaq üçün hazırlanıb**. Onun köməyiylə öz yoxlamanızın gücünü qiymətləndirə, boşluqları tapa bilərsiniz.

VİZUAL YOXLAMA BƏLƏDÇİSİ: FOTOLAR

	XEYR				BƏLİ
1. BAXDIĞINIZ VERSIYA ORİJİNALDIRMI?	Şekli internetdə axtarışa verərək, fotonun eynisini, ancaq şübhələndiyiniz hadisədən əvvəl onlayn indeksləşdirilmiş variantını görürsüz	Şekli internetdə axtarışa verəndə, eyni xüsusiyyətli oxşar nəticələr çıxır, bununla da şəklin, başqa bir şəklin hissəsi olması versiyası yaranır	Sosial şəbəkələrdə aparılan data araşdırması nəticəsində şəklin, onlayn paylaşılmış versiyalar arasında birinci olduğu üzə çıxır, ancaq şekli yükləyən bunu təsdiqləməyib	İnternetdə başqa versiya tapa bilməmişik və yoxlamalar ortada hər hansı bir manipulyasiya olmadığını göstərir	Şəkil birbaşa bizə göndərilib və mənbə ilə özümüz danışmışıq
2. ŞƏKLI KİMİN ÇƏKİDİYİNİ BİLİRSİZMİ?	Şəkil anonim ünvandan-əməyldən və ya anonim nömrədən gəlib	Şəkil sosial şəbəkəyə yerləşdirilib, ancaq onu yerləşdirənin adı heç bir yerdə görünmür, demək, müəllif anonimliyini qorumaq istəyir	Şekli yayanların adlarını, profil şəkillərini axtarışa verməklə, ya da şekli yayan bloq və ya saytların domen sahiblərini araşdırmaqla şekli yükləyən şəxsi müəyyən edə bilməmişik	Şekli yükləyən şəxslə sosial media vasitəsilə əlaqə saxlayaraq, şekli onun çekdiyini öyrənmişik	Mənbəni sorğu-sual etmişik və cavablar şeklin EXİF məlumatlarına, hava haqda məlumatlara və mənbənin onlayn izlərinə uyğun gəlir
3. ŞƏKLİN HARDA ÇƏKİLDİYİNİ BİLİRSİZMİ?	Məkan haqda heç bir məlumat yoxdur və araşdırmaya yardım edə biləcək vizual ipucu görünmür	Şekli, hadisə yerindən gələn başqa şəkillərlə müqayisə etdik, ancaq məkanı təsdiqləyəcək peyk təsvirləri, ya da küçənin göründüyü təsvir yoxdur	Nəzərə çarpan obyektlər, arxitektura və geyim kimi vizual ipuclarından istifadə edərək, şeklin hansı regiona aid olduğunu müəyyən etdik	Şəkildəki mənzərəni—landşaftı və nəzərə çarpan obyektləri xəritədəkilərlə müqayisə edərək, koordinatları müəyyənləşdirdik	Mənbə ətrafında görə bildiyi digər obyektləri sadaladı və sadalananlar onlayn xəritədə göstərilənlərə uyğun gəldi
4. ŞƏKLİN NƏ VAXT ÇƏKİLDİYİNİ BİLİRSİZMİ?	Şəkil bizə anonim mənbədən göndərilib və heç bir EXİF məlumatı yoxdur	Şəklin ilk dəfə nə zaman paylaşıldığını müəyyən etmək üçün sosial şəbəkədəki qeydləri--zamanla bağlı qeydləri yoxladıq, ancaq bu şeklin çekildi vaxtı təsdiqləyəcək EXİF məlumatı yoxdur	Sosial şəbəkədəki qeyd şeklin, hadisədən az sona yükləndiyini göstərir və şəkildə, hadisə yerində olan şahidlərin dedikləriylə üst-üstə düşən vizual dəlillər var	Şəkildə müşahidə olunan hava şəraiti və görünən başqa əlamətlər mənbənin dediyi zaman və məkana uyğun gəlir	Şəklin EXİF məlumatları var və bu məlumatları digərləriylə birləşdirəndə şeklin nə vaxt çekildiğini müəyyənləşdirmək olur
5. ŞƏKLİN NİYƏ ÇƏKİLDİYİNİ BİLİRSİZMİ?	Şekli kimin çekdiyini bilmirik, odur ki, müəllifin motivasiyası haqda bir söz deyə bilmərik	Şekli yükləyənin sosial hesabı təzədir, araşdırma göstərir ki, hesab bu yaxınlarda yaradılıb və istifadəçi nadir hallarda nə isə paylaşır, yeni onun motivasiyası haqda nə isə demək çətindir	Şekli yükləyənin əsl adını geniş araşdırdıqda onun aktivistlə, yaxud ictimai təşkilatla bağlılığı ortaya çıxır, ancaq əlimizdəki şeklin niyə çekildiğini izah edəcək əlavə məlumat yoxdur	Şekli yükləyənin sosial mediada fəaliyyətini araşdırmaqla (bayram tədbirləri təşkilatçısı, jurnalist, yerli işləri görən şəxs olduğunu öyrənməklə) şeklin hansı səbəbdən çekildiğini müəyyən etmək olar	Fotoqraf şeklin çekildiği şəraiti təsdiqləyir

Yoxlamağa dəyərmə?

Ehtiyatlı olun

Yoxlama çox vaxt bir neçə dəqiqəlik vaxt aparır. Ancaq bəzən mənasız axtarışa başlamış olursuz. Belə axtarışı vaxtında dayandırmağı, işin başını vaxtında buraxmağı öyrənmək lazımdır. Bəzən bir şeydən yapışmaq, məsələn, məzmunun hansısa hissəsinin hardan götürüldüyünü, doğru olub-olmadığını uzun-uzadı yoxlamaq çox böyük vaxt itkisinə gətirib çıxara bilər.

Biz insanıq və əlimizdəki materialın həqiqətə uyğun olub-olmadığını o dəqiqə hiss edə bilərik. Amma skeptik əhvalı həmişə qorumaq lazımdır. Köhnə redaktorların arasında bir məsəl varmış: ananız da sizi sevdiyini deyəndə, yoxlamaq lazımdır.

İnternet çox geniş, çox dərin yerdir. Bir dəlilin dalınca çox düşəndə, başqa mühüm dəlilləri gözdən qaçıra bilərsiniz.

İnformasiyanı yaymaq haqda

Dezinformasiyanı yaymaq xüsusi qabiliyyət tələb edir. Araşdırmalar göstərir ki, yalanı oxucunun beyninə, hətta onun yalan olduğunu yazmaqla yeritmək olar. Bu o deməkdir ki, dezinformasiya haqda məlumat vermək, yazmaq—niyyətiniz yaxşı olsa belə--dezinformasiyanı bir az da yaymağa yardım edə bilər.

Ona görə də dezinformasiya haqda yazmaq, yalanı üzə çıxarmaq istəyəndə, yoxlamalara başlayanda əvvəl baxın, görün o informasiya nə qədər yayılıb, onu təxminən nə qədər adam oxuyub.

Məlumatı oxuyanların sayını müəyyən etmək çətindir. Paylaşımlar, bəyənmələr, baxış və şərhlərin sayı bizdə təxmini təsəvvür yaradır. Ancaq yenə də, yoxlamalıyıq. Hətta ən kiçik, ya da əhəmiyyətsiz icmalar internetdə çox böyük təsirə malik ola bilər.

Materialın diqqəti çox çəkməmiş, oxucu tərəfindən əhəmiyyət verilməmiş hissələri ilə bağlı araşdırma aparmağa dəyməz.

Bu haqda ətraflı məlumat üçün [“First Draft”ın İnformasiya Qarışıqlığı Dövründə Məsuliyyətli Xəbərçilik haqda Mühüm Dərsliyinə](#) baxın.

Vaxta qənaət etməyin yolları

Ekranın şəklini çəkmək—skrinşot hər şeyə dəyər! Platforma idarəçiləri məzmunu yoxa çıxara, silə bilərlər. Və siz materialın çox vacib hissəsini asanlıqla əldən vermiş olarsınız. Bu, həm də sizin araşdırmanızın—yoxlama prosesinin şəffaflığı üçün vacibdir.

- “Mac OS”-da skrinşot üçün `command+shift+5`-i basın, sonra kursoru şəklini çəkmək istədiyiniz yerə aparın, ya da “Windows”un qayçısından istifadə edin.
- Ekranı yadda saxlayan “Evernote” kimi alətlərdən istifadə etməklə xeyli dəlil toplamaq olar.
- **Wayback Machine** veb səhifələrin arxivləşdirilmiş versiyalarının saxlanmasına imkan verən brauzer genişlənməsidir.
- **Hunch.ly** çox güclü alətdir, brauzerinizin ekran görüntülərini avtomatik çəkib kataloqlaşdıraraq, bütün araşdırmaları sənədləşdirmək imkanı verir. Bu alət pulludur, yeni hamı üçün deyil. Ancaq araşdırmalarınızı etibarlı şəkildə sənədləşdirmək istəyirsinizsə, pul xərcləməyə dəyər.

Unutmayın, axtarmaq lazımdır

Yoxlamaq üçün alət çoxdur və bu dərslikdə onların bəziləri haqda danışırıq. Ancaq unutmayın, bəzən sadəcə “Google”da axtarış aparmaqla çox şey eləmək olar.

Telefonu götürməyi unutmayın

Bəzən, yeni ən yaxşı halda, siz axtardığınız mənbənin telefon nömrəsini, yaxud e-poçt ünvanını tapırsınız və zəng edib, ya da yazıb paylaşılmış material haqda suallar vermək fürsətiniz yaranır. Hətta sadəcə mesaj yazmaqla siz mənbə ilə birbaşa ünsiyyətə başlayarsınız və başqa yolla ala bilməyəcəyiniz məlumatları əldə edə bilərsiniz.

Alət qutusu yaradın

Tez-tez yoxlamalar aparacaq, ya da başqa rəqəmsal araşdırma növləri ilə məşğul olacaqsızsa, xoşladığınız saytları özündə birləşdirəcək sistem yaratmağa dəyər. Əvvəldə qeyd etmişdik, ən çətin şeylərdən biri alətlərin adlarını yadda saxlamaqdır.

Əlfəcin qovluqları yaxşıdır, ancaq ən yaxşısı **Start.me** səhifəsidir. Bu səhifə sizin əlfəcinləri çox gözəl şəkildə sıralayır və bura yeni mənbələr əlavə etmək, onları lazımı qaydada düzmək vaxt aparmır. Onu ana səhifə kimi istifadə edə, ya da başqa yerdə saxlaya bilərsiniz.

Oxşar məzmun axtarın

Məzmunun hansısa hissəsini yoxlayarkən eyni zamanda izləmə paneli, ya da xəbərdarlıq sistemi yaradın ki, yoxladığınıza oxşayan məzmun olanda xəbər tutasız. Bu, çox işə yarayar. Məsələn, “Tweetdeck”də axtarış sütunu qurmaq, yaxud sizin mənbə ilə tez-tez əməkdaşlıq edən hesabların siyahısını tutmaq üçün yoxladığınız materialın dilindən və materialdan seçdiyiniz açar sözdən istifadə edə bilərsiniz.

Tez-tez yenilənin

Yoxlama yolları daim dəyişir, çünki texniki platformalar öz təhlükəsizlik parametrlərini tez-tez yeniləyir, axtarış alətləri yeniləriylə əvəz olunur. Yeniliklərlə ayaqlaşmaq istəyirsinizsə, alətlər qutunuzu müntəzəm olaraq, təzələməli, yaxud Açıq Mənbəli Zəka Cəmiyyətindən (OSINT) xəbərdar olmalı, yoxlama texnikaları haqda yenilikləri oxumalısınız. “Twitter”də izləyə biləcəyiniz çoxlu ictimai OSINT/yoxlama siyahısı var.

Təhlükəsizlik

Rəqəmsal araşdırmalara başlamazdan əvvəl bəzi təhlükəsizlik tədbirlərini görməyiniz vacibdir, “Discord” kimi daha qapalı və anonim yerlərdə vaxt itirirsinizsə, xüsusilə vacibdir.

Əsas təhlükəsizlik tədbirləri bunlardır:

- Şəxsi rəqəmsal təhlükəsizliyinizin möhkəmliyinə əmin olmalısınız. Mümkünsə, bir parol menecerindən istifadə edin.
- Öz rəqəmsal izinizi və bütün sosial hesablarınızın təhlükəsizlik parametrlərini nəzərdən keçirin. Hesablarınızı araşdıran olsa, siz, sizin ailəniz, dostlarınız haqda nə qədər məlumat əldə edə bilər?
- VPN və məsələn, “Tor” kimi anonim veb brauzerlərdən istifadə etsəniz, yaxşı olar.
- Qapalı və anonim məkanlarda olanda, ünsiyyətə girəndə ehtiyatlı olun, mümkün qədər az informasiya verməyə çalışın.

Etika və başqa standartlar hələ də keçərlidir

Rəqəmsal jurnalistika, jurnalistikanın əsas prinsipləri və etik standartların üzərindən xətt çəkmir. Hətta yeri gələndə ortaya yeni etik məsələlər çıxı bilər, əvvəlkilərdən fərqli məqamları müzakirə etməli olarsınız. Üzərində dayanmalı olduğunuz bəzi məsələləri nəzərdən keçirək:

- Birbaşa müsahibə elektron poçtla alınmış, eləcə də internetdəki postdan götürülmüş fikirdən yaxşıdır. İmkan varsa, adamlarla birbaşa danışın.
- Sosial media məxfilik parametrlərini qoruyur deyə insanlar bəzən çox şeyi rahat paylaşır və paylaşıqlarını əslində ictimailəşdirdikləri haqda düşünmirlər. Bəzi yoxlama alətləri bu haldan yararlanır. Ehtiyac yoxdursa, çalışın, başqalarının şəxsi həyatı ilə maraqlanmayın.
- Sosial mediadakı məlumatın şəklini çəkib sənədləşdirəndə, həmin məlumatın kiməsə aid olduğunu unutmayın. Sisteminiz təhlükəsiz deyilsə, məlumat başqalarının da əlinə keçə bilər və siz özünüz də bilmədən kimisə təhlükəyə atmış olarsınız.

- Yoxlama zamanı qapalı və anonim məkanlara daxil olub, nə isə yazanda öz adınızdanmı istifadə edəcəksiz?
- Həmin məkanlarda məqsəddən yayınmayacaqsız ki?

→ Etika məsələləri və məsuliyyəli xəbərçilik haqda ətraflı məlumat üçün “First Draft”ın **İnformasiya Qarışıqlığı Dövründə Məsuliyyətli Xəbərçilik haqda Mühüm Dərsliyinə baxın**

Bütün bunlar vaxtınıza qənaət etmək və potensial maneələrin qarşısını almaq üçün bilməli olduğunuz zəruri konsepsiyalardır.

Kitabın qalan hissəsi 5 əsas yoxlama prinsipi haqdadır. Siz bu prinsiplərə bütün hallarda —istər “şahid media”, istərsə də qəsdən çəkilmiş video, yaxud illustrasiyaları—istənilən məzmunu yoxlayanda əməl etməlisiz.

Fəsillər arasında ən mühüm olanı “Mənbə” haqda fəsildir, ona xüsusilə diqqət edin. Bu vəsaiti boş vaxtlarınızda vərəqləyə, ya da birbaşa sizə lazım olan başlığa baxa bilərsiniz. Yoxlama axıcı prosesdir, ipucu tapır, dəlilləri bir-birinə bağlayırsız, bir şeyi tapanda həm də başqa bir şeyin izinə düşmüş olursuz.